

Ojediněle bohatý a hluboký počín. Tak by se dala v krátkosti charakterizovat práce polského badatele a historika Aleksandera Gieyszтора (1916–1999) a jeho žáků, kteří dokončili přepracovanou variantu monografie, již autor před svou smrtí nestihl dopsat. Její první vydání vyšlo už v roce 1982, ale až nyní se může s výsledky vědecké činnosti tohoto pozoruhodného badatele seznámit i český čtenář. Předmluva a doslov představují novější poznatky a vývoj, který toto odvětví historiografie prodělalo od knižní premiéry recenzované monografie. Výrazným rysem *Mytologie Slovanů* je značné zaměření na bádání v dnešním Polsku, a to jak u samotného Gieyszтора, tak u dalších citovaných badatelů. V rámci popisu jednotlivých kultů je sice uveden výčet míst, kde existoval místní ekvivalent uvedeného, nicméně jde většinou skutečně jen o skromné zmínky bez většího přiblížení.

Slovanská mytologie se i v dnešní době stává předmětem debat ve veřejném prostoru, přičemž je akcentována vzájemnost nebo příbuznost mezi „národy“, které patří ke stejné jazykové či etnické skupině. Ale jsou tyto motivy jedinečné a originální, nebo se najdou rovněž u jiných etnik? Představa jednoduchého, ostrého dělení nábožensko-magických systémů, případně i jednotlivých bohů a jejich rolí musí po přečtení recenzované knihy zákonitě vzít zasvé. Ale co zbude pak? Jen chaos, nebo jasnější představa o časech, kdy lidé věřili ve „staré“ bohy?

Základy bádání v tomto odvětví jsou spolehlivě doložitelné v 19. století, kdy bylo zapotřebí vybudovat pevnější základy pro zkoumání slovanského náboženského systému, než byly ty vytvořené zejména sběrateli starých písemností či vlastivědnými pracovníky. V tomto období k výraznějšímu zájmu o stará náboženství nemalou měrou přispěla rovněž obliba romantismu a obecně kultu přírody. Přírodní jevy, atmosférické úkazy a další projevy divokého a nespoutaného světa se obecně těšily velké oblibě a byly spojovány s rozličnými mytologickými konstrukty. Na tomto místě není možné ani účelné uvádět kompletní výčet badatelů, kteří zasvětili nezřídka celý svůj profesní život tomuto tématu, jakož i vyvracení stereotypů a nefunkčních úvah. Pro základní povědomí však zmíním alespoň některé. Prvním z nich je rumunský religionista Mircea Eliade (1907–1986), který při bádání využíval typologickou analýzu, přičemž se opíral o koncept archetypů Carla Gustava Junga. Druhým je francouzský badatel Georges Dumézil (1898–1986), rozvíjející sociologický přístup a komparativní religionistiku. Pro následný vývoj dále sehrála zásadní roli tzv. Vídeňská škola, jejíž snahou bylo přenést závěry výzkumů do oblasti komparativní mytologie. Jak se později ukázalo, právě skrze komparaci různých systémů lze odhalit mnohé principy, které jinak zůstávají skryty. Trend, který tento myšlenkový směr probudil, brzy přesáhl i do jiných podoborů historie a zásadně změnil uvažování nad historickým bádáním.

V polském výzkumu nejstarších dějin této země dlouhou dobu existovalo informační vakuum. Kusé zprávy přinášely záznamy církevních hodnostářů, nicméně ty se zaměřovaly v lepším případě na životy příslušníků vládnoucích dynastií. K zahrnutí pohanských božstev do pramenů došlo větší měrou až ve třetí čtvrtině 15. století díky všímavosti a zájmu Jana Długosze, který se pokusil zacetit mezery v poznání komparativním způsobem. Zaměřil se při tom na srovnání a přiřazení některých

jmen a názvů dochovaných ve starých textech, jež vyhodnotil jako původně mytické, se jmény římských božstev. Długoszovi následovníci pokračovali v jeho práci a dále ji rozvíjeli, přičemž kromě domnělých jmen božstev pracovali i s názvy spadajícími do démonologie. Ve světle pozdějších bádání, mimo jiné též Aleksandra Gieysztor a jeho žáků, se v koncepcích vzniklých v tomto období ukázaly značné trhliny. Jejich popisu a kritice je v publikaci věnována samostatná pasáž.

Postupně sílící nadšení a touha po ožívování starých náboženských systémů kontrastujících především s tím římským se přenesla i do archeologie. To souviselo s tlaky na tvorbu a mapování „národních dějin“, fenoménem typickým pro 19. století. V jeho průběhu došlo v Polsku k několika „jistě originálním“ nálezům. Společenské nadšení hraničící až s mánií kritizovali příslušníci vědecké obce, v některých případech poměrně originálním způsobem. Pro ilustraci uvedu jeden z nich, jenž je v knize *Mytologie Slovanů* citován. Autorem výroku z roku 1864 je krakovský historik Ignacy Polkowski: „Boj se — co námořník na mělčině / uvíznout na plytké Slovanů otčině.“ Jeho varování bylo namířeno především vůči tehdy populárnímu a velmi nekritickému slavjanofilství. Výraznějšího očištění tohoto oboru od nánosů neúplných a deformovaných informací se většina badatelů působících v 19. století nedožila. K tomu docházelo až v době kolem první světové války.

Ve 20. století se těšily velké oblibě teorie Georgese Dumézila, díky kterým se celý badatelský směr výrazně posunul kupředu. Velkou měrou k tomu přispěla řada badatelů, kteří mohli díky pokroku v historické vědě své výzkumy vzájemně porovnávat a poznávat tak nové perspektivy, kontext, rozdíly i styčné body. Zásadní posun v bádání přineslo použití triadistického pojetí společnosti a slovanského mytologického systému. V tomto případě lze vyzorovat tzv. indoevropský substrát, který je výrazně starší než systém slovanství a je pro řadu jiných nábožensko-mytologických struktur zastřešující. Náplní této koncepce je dělení bohů (a přeneseně také společnosti, případně komunity hlásící se k danému pantheonu bohů) na tři skupiny plnící rozdílné funkce. První z nich je výkon svrchované moci (zejména právních, světských či magicko-náboženských záležitostí). Druhé skupině připadla funkce demonstrace nejrůznějších podob síly, především té vojenské. Třetí skupina pak byla spojována s plodností, hojností, blahobytem nebo také s krásou či chovatelstvím. V evropských dějinách lze takové pojetí vystopovat i v legendách o počátcích etnik (Frankové, Anglosasové, latinský okruh). Po určité transformaci byla užívána ve středověku v podobě učení o trojím lidu. Za zmínku jistě stojí badatel Vladimír Toporov, díky němuž dnes víme, že nemusí platit rovnice „jedna funkce rovná se jeden bůh“ (germánský Thór a Ódin dělící se o správní a magickou moc). Hranice mezi jednotlivými „sférami vlivu“ jsou značně elastické. Toporovovy závěry a myšlenkové konstrukty je ovšem třeba brát s určitou rezervou, neboť řada z nich se záhy po zveřejnění ukázala jako neuspokojivá. Avšak jeho přínos a odvahu porovnávat evropská a indická božstva je i tak třeba mít na paměti.

Jak jsem uvedl výše, díky komparacím různých systémů byly odhaleny mnohé podobnosti a vazby mezi různě starými náboženstvími. Příkladem může být slovanský Perun. Hromovládne božstvo jména podobného významu se vyskytuje jak u Germánů (Thór), tak u Řeků (řecký výraz pro blesk je *kerounós*, což je také epiteton pro Dia a boha Hésioda) a Římanů (Jupiter Quernus). Po dalším výzkumu, který je

v knize velmi podrobně popsán, vyšlo najevo, že všechny zmíněné bohy spojují vazby na ještě starší, archaická božstva. Kromě atmosférických jevů je Perun spojován také s bojem — protivníkem jsou mu zlé síly spojené s útrapami, neúrodou a utrpením. V rovině bojovníka proti zlu jsou pak podobnosti s indickým Indrou zápasícím se zlem, křesťanským sv. Jiřím zápolícím s drakem nebo Thórem bojujícím s mořským hadem Jörmungandrem vcelku dobře patrné. V případě slovanského boha je také zajímavé sledovat stáří uctívání jeho kultu. Původně totiž metal proti zlé entitě kamenné blesky: lidé nacházející zkamenělé hlavonožce nebo kameny podlouhlého tvaru se domnívali, že to jsou pozůstatky boje mezi dobrem a zlem. Podobnost s chetitským mlatem nebo kamenným kladivem Mjölnirem boha Thóra také není náhodná. Postupně bylo třeba mýtus „aktualizovat“, a tak vznikl *Perun Akemenis Kalvis* — kamenný kovář spojující epochy doby kamenné i železné. Polští etnografové dodávají k tématu boje dobra a zla hypotézu, že se jedná o modifikovanou variantu zatím blíže neurčených rituálních úkonů.

Pro úplnost by bylo dobré poukázat i na to, jak komplikované je porovnávat bohy z různých systémů. Složitost lze opět demonstrovat na hromovládném Perunovi, považovaném za nejvyššího slovanského boha. V případě vztahu slovanského a germánského nábožensko-mytologického kultu tak stojí někde mezi Ódinem a Thórem. Komplikací při komparaci ale postupně přibývá, neboť slovanské etnikum nebylo homogenní a projevy kultu se lišily i podle oblastí. Na Rujáně se Perun objevoval pod jménem Svantovít (což známe z pramenů křesťanského charakteru popisujících vybírání daní ve prospěch tohoto božstva) anebo ve tvaru Rujevít, Pomořany jej znaly jako Jarovíta. Zdá se však, že se měnila pouze pojmenování, kdežto obsah a kompetence jen minimálně.

Publikace využívá — kromě analýzy písemných památek — také informace získané studiem archeologie raného středověku. Ty dále kombinuje s poznatky z lingvistiky, etnologie a komparativní mytologie. Výsledkem je opravdu bohatý soubor kriticky zhodnocených a utříděných poznatků a hypotéz. Jde o jednu z nejvýraznějších prací na dané téma vydaných v češtině, která nabízí náhled do fascinujícího, napůl zapomenutého světa starých bohů a démonů.

Mytologie Slovanů se však neomezuje jen na hypotézy, metodologii a trendy ve zkoumání slovanského náboženství. Samostatná kapitola je například věnována slunečním a ohňovým božstvům, démonům a nižším bohům. Svě místo v práci má i pasáž popisující kultovní instituce a vlastní vznik slovanské víry. Po přečtení této knihy si čtenář více uvědomí prosakování starých substrátů do dnešní doby. Za pozornost také stojí to, že jeden z méně probádaných slovanských bohů, Radegast, měl štěstí a na rozdíl od svých božských „kolegů“ se nemusel smířit s hořkým zapomenutím. V kontrastu k němu se v mlhách zapomnění pohybují bohové a bohyně jako Mokoš, Stribog nebo Veles.

Bádání v oblasti slovanské mytologie se po vydání Gieysztorovy monografie v roce 1982 dramaticky změnilo. Můžeme přímo konstatovat, že se jednalo o zlomový bod. Jistě na tomto poli vznikly i jiné hodnotné práce, například kniha Henryka Łowmiańskiego *Religia Słowian i jej upadek*¹ z roku 1979, která v řadě odborníků vyvolala

1 Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Religia Słowian i jej upadek*, w. VI–XII, Warszawa 1979.

dojem, že maximálně vyčerpala problematiku, přinejmenším v polském prostředí. Gieysztorovo pojetí však bylo odlišné. Díky interdisciplinárnímu charakteru své metody mohl nahlížet na téma zcela jinou optikou, díky čemuž posunul odvětví skokově kupředu. Přihlédnutí k fenomenologii náboženství Mircei Eliadeho, sémiotice Vjačeslava Ivanova a Vladimira Toporova a neokomparatistice Georgese Dumézila umožnilo zmíněný posun kupředu. Celá problematika dostala živější barvy, přesnější kontury a značnou plasticitu.

Mytologie Slovanů od svého původního vydání ovlivnila množství badatelů. Přesto, že netvoří kompaktní uskupení (vlastní historickou školu), není jejich význam nijak malý. Za pokračovatele Aleksandra Gieysztoru jsou považováni například Jack Banaszekiewicz a Stanisław Rosik. První přímo navazuje na Gieysztoru a rozšiřuje poznání především prostřednictvím nejstarších pramenů dynastie Piastovců. Pracuje s vědeckou komparací a strukturální analýzou a je autorem množství odborných článků a monografií (například *Podanie o Piaście i Popelu*).² Stanisław Rosik se orientuje spíše na identifikaci vazeb slovanského náboženství a raného křesťanství. Mimo to vydal monografii tematicky orientovanou na mnohohlavnost slovanských bohů (*Udział chrześcijaństwa*)³ a jejich solární aspekty.

Aleksander Gieysztor zanechal v oblasti bádání o slovanském náboženství výraznou a nesmazatelnou stopu. Jeho přístup k práci ovlivnil další generace vědců, přičemž někteří byli přímo jeho žáci. Vrcholně profesionálním způsobem poodkryl roušku neznáma a trvale vyvrátil zjednodušené pohledy na slovanskou mytologii. Na závěr cituji slova Georgese Dumézila: „Každý teologický a mytologický systém má nějaký význam a pomáhá společenství, které jej vyznává, porozumět a akceptovat sebe sama, vzbudit hrdost na to, co bylo, a důvěru v to, co je a co přijde.“

Jiří Tarant

Jakub ZOUHAR – Petr POLEHLA, *The Itinerarium Romanum of Ignatius Swieteczky O. P. A Critical Edition and Translation of a Travel Diary of 1777*, Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica XXXIII, Roma, Institutum Historicum Ordinis Praedicatorum – Angelicum University Press, 2021, 622 s., ISBN 978-88-99616-43-4

Jakub Zouhar a Petr Polehla, odborní pracovníci Katedry pomocných věd historických a archivnictví (Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové), jsou již známou a zavedenou dvojicí badatelů, jež propojuje historické, archivářské a filologické kompetence, které aplikuje zejména na církevní témata období raného novověku. Zmínit můžeme například jejich nedávno vydaný přehled církevní historiografie křesťanského Západu, dovedený od počátků až do konce osvicen-

2 Jacek BANASZKIEWICZ, *Podanie o Piaście i Popielu: studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 1986.

3 Stanisław ROSIK, *Udział chrześcijaństwa w powstaniu policefalnych posągów kultowych u Słowian zachodnich*, Wrocław 1995.